

ks. Andrzej Wójcik
Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Konsekwencje prawne dopełnienia i niedopełnienia małżeństwa w prawie kanonicznym

Kanon 1061 § 1 *Kodeksu prawa kanonicznego* z 1983 (dalej: KPK) stanowi, iż „Ważne małżeństwo pomiędzy ochrzczonymi nazywa się tylko zawartym (*ratum tantum*), jeśli nie zostało dopełnione (*consummatum*); zawartym i dopełnionym (*ratum et consummatum*) jeśli małżonkowie podjęli w sposób ludzki akt małżeński”. Kanon 1141 stanowi, iż takie małżeństwo (*ratum et consummatum*) nie może być rozwiązane żadną ludzką władzą. Z drugiej zaś strony kan. 1142 wprowadza kategorie małżeństwa niedopełnionego między ochrzczonymi (*matrimonium non consummatum inter baptizatos*) i małżeństwa niedopełnionego pomiędzy stroną ochrzczoneą i nieochrzczoneą (*matrimonium non consummatum inter partem baptizatam et non baptizatam*), które mogą zostać ze słusznej przyczyny rozwiązane przez Biskupa Rzymskiego. Mimo iż w kan. 1142 nie pojawia się termin *ratum*, tłumaczony w polskim przekładzie kan. 1141 jako *zawarte*, to jednak w polskiej wersji kan. 1142 możemy przeczytać: „Małżeństwo niedopełnione, *zawarte* przez ochrzczonych lub między stroną ochrzczoneą i nieochrzczoneą może być ze słusznej przyczyny rozwiązane”. Zatem termin *zawarte* z kan. 1142 jest jedynie posiłkowym słowem wprowadzonym przez tłumacza, nie odnosi się jednak do precyzyjnej kategorii *matrimonium ratum*. Kan. 1142 zawiera więc w sobie dwie kategorie małżeństw *niedopełnionych*: to, które istnieje pomiędzy ochrzczonymi i nazywa się, jak stanowi kan. 1061 § 1, *ratum*, i to, które istnieje pomiędzy stroną ochrzczoneą i nieochrzczoneą, i któremu prawodawca takiej kategorii nie przypisuje.

Celem niniejszego artykułu jest odpowiedź na pytanie, jakie znaczenie prawne ma dopełnienie i niedopełnienie małżeństwa pomiędzy ochrzczonymi, a także jakie znaczenie prawne ma dopełnienie lub niedopełnienie małżeństwa, do którego nie odnosi się kategoria *ratum*.

Pojęcie dopełnienia małżeństwa w małżeństwie pomiędzy ochrzczonymi

Istotnym okresem historycznym dla krystalizacji pojęcia dopełnienia w odniesieniu do małżeństwa pomiędzy ochrzczonymi jest XII- i XIII-wieczna polemika schematycznie przedstawiana jako opozycja dwóch koncepcji odpowiadających na pytanie, kiedy w pełni mamy do czynienia z małżeństwem: w momencie wyrażenia konsensu czy w momencie pierwszego aktu małżeńskiego¹. Ostateczne usytuowanie w małżeństwie znaczenia *commixtio corporum* na płaszczyźnie sakramentalnego znaku, nie zaś na poziomie procesu powstawania węzła małżeńskiego, będzie posiadać istotne znaczenie w poprawnym rozumieniu terminu *dopełnienie*.

Szkoła bolońska z Gracjanem jako jej przedstawicielem opowiadała się za teorią przypisującą ostateczną sprawczość w zaistnieniu węzła małżeńskiego pierwszemu aktowi małżeńskiemu. Szkoła paryska zaś, z Piotrem Lombardem, skłaniała się ku teorii konsensualnej, która ową ostateczną sprawczość przypisywała aktowi małżeńskiej zgody. W owej polemice krystalizowała się również doktryna dotycząca sakramentalności małżeństwa. Poszczególni autorzy nie rozróżniali jeszcze dość wyraźnie, na poziomie konceptualnym, kiedy mówią o małżeństwie na płaszczyźnie naturalnej (formacja węzła małżeńskiego w swojej istocie), kiedy zaś również na płaszczyźnie sakramentalnej. Wynikało to z faktu, iż przedmiotem rozważań było przede wszystkim małżeństwo pomiędzy ochrzczonymi². Niesprzyjającym czynnikiem dla właściwego rozwiązania problemu było stosowanie przez niektórych autorów kategorii prawnej kontraktu rzeczowego w odniesieniu do małżeństwa. Tego typu kontrakt zostaje *dopełniony*, po wcześniejszej umowie, poprzez akt fizycznego przekazania rzeczy. W tej perspektywie akt małżeński byłby swoistym *dopełnieniem* wcześniejszego konsensu i uczestniczyłby konstytutywnie w formacji małżeńskiego węzła³.

Papież Aleksander III w liście do arcybiskupa Salerno *Verum post*⁴ stwierdza, iż po wyrażeniu konsensu *de praesenti*, a przed dokonaniem pierwszego aktu

¹ Na temat tej polemiki por. T. Rincón-Pérez, *Relevancia jurídica de la significación sacramental del matrimonio*, „Ius Canonicum” 18 : 1969, s. 471–477.

² Por. tenże, *Relevancia de la significación sacramental en la conformación histórica de los conceptos de consumación e indisolubilidad absoluta del matrimonio*, [w:] *El matrimonio cristiano: Sacramento de la Creación y de la Redención*, Pamplona 2008, s. 137.

³ J. Hervada, *El derecho del Pueblo de Dios*, [w:] *Una caro. Escritos sobre el matrimonio*, Pamplona 2000, s. 243.

⁴ „Post consensum legitimum de praesenti licitum est alteri, altero etiam repugnante, eligere monasterium, sicut Sancti quidem de nuptiis vocati fuerunt, dummodo carnalis commixtio non intervenerit inter eos: et alteri remanenti, si commonitus continentiam servare noluerit, licitum est ad secunda vota transire; quia cum non fuissent una caro simul effecti, satis potest unus ad Deum transire, et alter in saeculo remanere. Si [inter virum et mulierem] legitimus consensus... interveniat de praesenti, ita quidem, ut unus alterum in suo mutuo consensu verbis consuetis expresse recipiat... sive sit iuramentum interpositum sive non, non licet mulieri alii nubere. Et si nupserit, etiamsi carnalis copula sit secuta, ab eo separari debet et, ut ad primum redeat, ecclesiastica districtione compelli, quamvis

małżeńskiego, nie wolno kobiecie poślubić innego mężczyzny, a nawet gdyby to uczyniła i współżyła w drugim związku, powinna wrócić do pierwszego męża. Papież Innocenty III, w swoim liście *Ex parte tua* z 1200 roku do biskupa Modeny Idziego⁵, potwierdza takie znaczenie konsensu w utworzeniu prawdziwego małżeństwa: nawet bez sukcesywnego aktu małżeńskiego, konsens tworzy prawdziwy węzeł między małżonkami, który nie jest rozwiązywany przez sam fakt współżycia z kimś trzecim. Te przykładowe odpowiedzi Biskupów Rzymu w okresie krystalizowania się odpowiedzi na pytanie o czynniki, które formują węzeł małżeński, ukazują, iż konsens będący aktualnym aktem woli zawarcia małżeństwa (*consensus de praesenti*) tworzy w sposób kompletny węzeł małżeński w całym jego istotowym wymiarze. Pierwszy akt małżeński nie jest zatem *dopełnieniem konsensu*, jak to ma miejsce w przypadku kontraktu rzeczowego, lecz jest dopełnieniem *sakramentalnym*, które czyni małżeństwo absolutnie nierozzerwalnym.

Consummatio, która nie tyle małżeński konsens czyni skutecznym, lecz dopełnia istniejący sakramentalny węzeł, ma istotne znaczenie w chronologicznym umiejscowieniu aktu dopełnienia czyniącym małżeństwo absolutnie nierozzerwalnym. Konsens stwarza węzeł małżeński, który jest, by tak rzec, *podatny* na dopełnienie wyłącznie w momencie, gdy jest węzłem pomiędzy ochrzczonymi. Kiedy małżeństwo zawierają osoby, z których przynajmniej jedna jest nieochrzczona, osiągnie ono ową podatność (stanie się *ratum*) w momencie chrztu strony nieochrzczonej lub obydwu, jeśli obie były wcześniej nieochrzczone. Potwierdza takie ujmowanie chronologii już *Dekret* Gracjana i jego glosator Magister Rolandus, którzy nie przewidują możliwości zastosowania przywileju Pawłowego w przypadku małżeństwa zawartego przez nieochrzczonych, w którym jedna ze stron odstępuje od wiary już po fakcie przyjęcia chrztu przez obie strony i sukcesywnym dopełnieniu małżeństwa⁶. Inny komentator *Dekretu* Hugon z Pizy (Huguccio Pisanus) stwierdza, iż akt małżeński czyni węzeł małżeński wtedy nierozzerwalnym, kiedy jest on *ratum*, czyli istnieje

alii aliter sentiant, et aliter etiam a quibusdam praedecessoribus nostris sit aliquando iudicatum” (DS 755–756). Cyt. za: A. Sarmiento Franco, Augusto, J. Escrivá Ivars, *Enchiridion Familiae. Textos del Magisterio Pontificio y Conciliar sobre el Matrimonio y la Familia. (Siglos I–XX)*, t. 1, Madrid 1992, s. 108–109. Zbiór zawiera teksty oryginalne i ich tłumaczenie hiszpańskie (dalej: EF).

⁵ „In matrimoniis de cetero contrahendis illud te volumus observare, ut, postquam inter legitimas personas consensus legitimus intervenerit de praesenti, qui sufficit in talibus iuxta canonicas sanctiones, et, si solus defuerit, cetera, etiam cum ipso coitu celebrata, frustrantur, si personae iunctae legitime cum aliis postea de facto contrahant, quod prius de iure factum fuerat, non poterit irritari” (DS 776; EF, s. 118).

⁶ Szczególnie Magister Rolandus jest w tym przypadku precyzyjny: „Verum si uterque (coniux) ad fidem fuerit conversus, discedere ab invicem minime licet. Si vero post conversionem una caro per sexuum commixtionem fuerint effecti, altero eorum ad infidelitatem reverso ei ad secunda vota transire prima vivente minime licebit” (*Summa*, C. 28, q. 2, c. 2. Cyt. za: U. Navarrete, *Il matrimonio, contratto e sacramento*, [w:] *Il matrimonio sacramento nell'ordinamento canonico vigente. Associazione Canonistica Italiana, Atti del XXIII Congresso, Fiuggi, 1991*, Città del Vaticano 1993, s. 111).

między ochrzczonymi. Dopelnienie, według niego, wzmacnia węzeł małżeński nie w odniesieniu do jego istoty, ale w odniesieniu do sakramentalnej *significatio*⁷.

Powyższą chronologię również można aplikować do historycznej figury małżeństwa, którego proces zawarcia składał się z dwóch momentów: konsensu *de futuro*, który możemy nazwać zaręczynami lub obietnicą małżeństwa oraz późniejszego aktu małżeńskiego. Tego typu małżeństwa uznawane były za ważne choć wydawać by się mogło, iż brakuje w nich klasycznej przyczyny sprawczej małżeństwa, jaką jest konsens *de praesenti*. W tym jednak przypadku akt seksualny stawał się specyficznym zewnętrznym sposobem wyrażenia takiego konsensu, natomiast wcześniejsza obietnica weryfikowała małżeńskie znaczenie tego aktu w odróżnieniu od aktu cudzołożnego⁸. Akt małżeński miał zatem podwójny charakter: był uzewnętrznieniem konsensu *de praesenti* i jednocześnie, jeśli nupturienti byli ochrzczeni, był dopełnieniem sakramentalnego węzła, będącego tego konsensu wynikiem. Mimo iż konsens i dopełnienie dokonywały się w tym samym akcie, nie można stwierdzić, iż mamy tu do czynienia z jakimś wyjątkiem od zasady, że akt dopełnienia odnosi się do istniejącego węzła, nie zaś do konsensu⁹.

Innocenty III w liście *Quanto te magis* z 1 maja 1199 roku do Hugona, biskupa Ferrary wyraźnie rozróżnia pomiędzy *matrimonium verum, non ratum*, które istnieje pomiędzy nieochrzczonymi, a *matrimonium verum et ratum*, które istnieje pomiędzy ochrzczonymi. To ostatnie w przeciwieństwie do pierwszego nie może być rozwiązane analogicznie do przypadku przywileju Pawłowego¹⁰. W tekście tym charakterystyka małżeństwa jako *ratum* nie tyle wynika z konsensu, ile z chrztu (*sacramentum fidei*) nupturientów¹¹. Ten sam Biskup Rzymu, 28 sierpnia 1206 roku, w liście *Debitum officii pontificalis* do biskupa Metz Bertolda (lub Bertranda) określa znaczenie zgody małżeńskiej (*consensus animorum*) oraz małżeńskiego aktu (*commixtio corporum*)

⁷ „[Copula] confirmat, id est ratum et indissolubile reddit inter fideles et perficit non quoad sui essentiam sed quoad significationem suam omnimodam quam primo non habet, sed adveniente copula, omnimodam significationem suam habet” (tamże, s. 112).

⁸ Papież Leon XIII, prawnie anulując w 1892 roku w dekrete *Consensus Mutuus* możliwość zawierania takiego małżeństwa, przedstawił historyczną perspektywę jej istnienia wraz z taką właśnie koncepcją aktu małżeńskiego: „Consensus mutuus, unde matrimonia iusta nascuntur, non verbis dumtaxat, sed aliis quoque signis exterioribus patefieri ac declarari potest. Quamobrem Alexander III, Innocentius III et Gregorius IX, decessores Nostri, merito decreverunt ut carnalis copula, si sponsalia de futuro certa ac valida praecessissent, cum in iudicio tum extra iudicium pro vero coniugio haberetur, nisi impedimentum canonicum obstitisset” (EF, s. 548–551).

⁹ Por. G. Mantuano, *Consensio matrimoniale e consortium totius vitae*, Macerata 2006, s. 130–135.

¹⁰ „Si vero alter fidelium coniugum vel labatur in haeresim vel transeat ad gentilitatis errorem, non credimus, quod in hoc casu is, qui relinquitur, vivente altero possit ad secundas nuptias convolare, licet in hoc casu maior appareat contumelia creatoris. Nam etsi matrimonium verum quidem inter infideles existat, non tamen est ratum: inter fideles autem verum quidem et ratum existit: quia sacramentum fidei, quod semel est admissum, numquam amittitur, sed ratum. efficit coniugii sacramentum, ut ipsum in coniugibus illo durante perduret” (DS, 768–769; EF, s. 116–118).

¹¹ Por. U. Navarrete, *Il matrimonio...*, s. 107.

w konfiguracji małżeńskiego węzła. Ukazuje jednocześnie znaczenie pierwszego aktu małżeńskiego w perspektywie sakramentalnego wymiaru małżeństwa. Akt ten czyni z małżeństwa sakramentalnego znak jedności Chrystusa i Kościoła, jedności realizującej się poprzez ten akt również w wymiarze tajemnicy wcielenia¹².

To właśnie ten wymiar sakramentalnego węzła małżeńskiego (oznaczenie jedności Chrystusa i Kościoła wynikającej z unii hipostatycznej), którego przyczyną sprawczą jest pierwszy akt małżeński w małżeństwie pomiędzy ochrzczoneymi, stanie się uzasadnieniem absolutnej nierozzerwalności *matrimonium ratum et consummatum*. Pierwszy akt małżeński można zatem nazwać *dopełnieniem* w znaczeniu ścisłym teologicznym i kanonicznym, jeśli dokonuje się w małżeństwie pomiędzy ochrzczoneymi. Nie ma on bowiem wpływu na istotę węzła małżeńskiego, ale wyłącznie na jego sakramentalny wymiar, dopełniając ten wymiar w taki sposób, iż małżeństwo oznacza absolutnie nierozzerwalną jedność Chrystusa i Kościoła *w jednym ciele*. Żadna ludzka władza takiego małżeństwa rozwiązać nie może. Nie jest to zasada jedynie dyscyplinarna, ale, jak podkreśla Jan Paweł II, prawda doktrynalna od zawsze przez Kościół potwierdzana¹³.

Znaczenie „dopełnienia” w małżeństwie niesakramentalnym w odniesieniu do samej możliwości rozwiązania małżeństwa na mocy przywileju Pawłowego lub Piotrowego

Jeśli jakieś małżeństwo nie posiada kategorii *ratum*, zawsze w sensie ścisłym zarówno teologicznym, jak i kanonicznym będzie niedopełnione¹⁴, nawet wtedy, kiedy będą miały miejsce w tym małżeństwie akty małżeńskie. Jeśli w ważnym małżeństwie przynajmniej jedna ze stron nie jest ochrzczone, nie jest to małżeństwo sakramentalne. W *Normach* Kongregacji Doktryny Wiary z 2001 roku, które regulują procedurę przygotowującą wniosek skierowany do Biskupa Rzymu o rozwiązanie małżeństwa na korzyść wiary, możemy przeczytać w art. 7 § 1: „Prośba o rozwiązanie

¹² „Nos tamen Fraternitati tuae ita duximus respondendum, quod, quum duo sint in coniugio, videlicet consensus animorum et commixtio corporum, quorum alterum significat caritatem, quae consistit in spiritu inter Deum et iustam animam, ad quod pertinet illud, quod dicit Apostolus: «Qui adhaeret Deo, unus spiritus est cum eo»; reliquum vero designat conformitatem, quae consistit in carne inter Christum et sanctam ecclesiam, ad quod pertinet illud, quod Evangelista testatur: «Verbum caro factum est, et habitavit in nobis», profecto coniugium illud, quod non est commixtione corporum consummatum, non pertinet ad illud coniugium designandum, quod inter Christum et ecclesiam per incarnationis mysterium est contractum, iuxta quod Paulus exponens illud, quod dixerat Protoplastus; «Hoc nunc os ex ossibus meis, et caro de carne mea, et propter hoc relinquet homo patrem et matrem, et adhaerebit uxori suae, et erunt duo in carne una», statim subiungit: «Hoc autem dico magnum sacramentum in Christo et ecclesia» (EF, s. 123).

¹³ Jan Paweł II, *Przemówienie do członków Trybunału Roty Rzymskiej* (21 I 2000), „Acta Apostolicae Sedis” (dajej: AAS) 92 : 2000, s. 354.

¹⁴ Por. J. Hervada, *El derecho del Pueblo de Dios...*, s. 244.

węzła małżeństwa niesakramentalnego (*matrimonii non-sacramentalis*) zawartego z dyspensą od przeszkody różnej religii może zostać przedstawiona Biskupowi Rzymskiemu¹⁵. Sformułowanie to, niejako przy okazji, potwierdza powszechnie uznawaną doktrynę, która nie przypisuje statusu sakramentalności małżeństwom, w których tylko jedna ze stron jest ochrzczona¹⁶. Tego typu małżeństwa historycznie były i dalej aktualnie są w pewnych przypadkach rozwiązywalne, bez względu na fakt ich „dopełnienia” (w sensie analogicznym) poprzez akt małżeński.

Najstarszym i obowiązującym do tej pory przykładem tej zasady jest stosowanie przywileju Pawłowego. Klasyczna sekwencja wydarzeń w jego aplikacji to: ważne małżeństwo nieochrzczonych, chrzest jednej ze stron, odejście strony nieochrzczonej, kolejne małżeństwo strony ochrzczonej, które rozwiązuje poprzedni węzeł (kan. 1143 § 1 KPK). Treść normy prawnej, która wskazuje tę sekwencję milczy na temat ewentualnego pożycia małżeńskiego po przyjęciu chrztu przez stronę, która potem skorzysta z przywileju. Wyraźniejsze jest jednak postanowienie kan. 1146, 2°, który pozwala na zastosowanie przywileju po chrzcie jednej ze stron i pewnym czasie wspólnego zgodnego pożycia oraz późniejszym odejściu strony nieochrzczonej. W tym przypadku prawodawca nie widzi we współżyciu małżeńskim stron po przyjęciu chrztu przez jedną z nich żadnej zmiany, która wpływałaby na możliwość rozwiązania węzła. We wspomnianym już liście Innocentego III *Quanto te magis* pojawia się do tej pory obecne w prawie kanonicznym (kan. 1143 § 2; 1144 § 1 2° KPK) pojęcie *obrazy Stwórcy (contumelia Creatoris)*, które weryfikuje intencje strony nieochrzczonej w odniesieniu do możliwości dalszego życia małżeńskiego ze stroną, która przyjęła chrzest. Papież przywołuje tutaj *Dekret Gracjana* potwierdzając, iż postawa *obrazy Stwórcy* strony nieochrzczonej daje stronie ochrzczonej możliwość zawarcia nowego związku¹⁷. W dalszej, cytowanej wyżej części listu, Innocenty III stwierdza, iż pomimo większego stopnia *obrazy Stwórcy* w przypadku odstąpienia od wiary małżonka ochrzczonego w małżeństwie pomiędzy ochrzczonymi, nie można tutaj analogicznie zastosować przywileju Pawłowego. Kryterium to nie obowiązuje bowiem w małżeństwie *ratum et consummatum*. Zatem *contumelia Creatoris* historycznie była i aktualnie jest operatywna wyłącznie w małżeństwie niesakramentalnym nawet „dopełnionym”¹⁸.

Kolejnym przykładem, w którym małżeństwo pomiędzy stroną ochrzczoneą i nieochrzczoneą (tym bardziej pomiędzy stronami nieochrzczoneymi) może zostać rozwiązane bez względu na jego „dopełnienie” jest stosowanie tzw. przywileju

¹⁵ Por. Kongregacja Doktryny Wiary, *Potestas Ecclesiae. Normae de conficiendo processu pro solutione vinculi matrimonialis in favorem fidei* (30 IV 2001), [w:] *Enchiridion Vaticanum. Documenti Ufficiali della Santa Sede. 2001*, t. 20, Bologna 2004, s. 402–423.

¹⁶ Por. J. F. Castaño, *Il Sacramento del matrimonio*, Roma 1992, s. 484–485.

¹⁷ „Et canonem etiam, in quo dicitur: Quod «contumelia creatoris solvit ius matrimonii circa eum, qui relinquitur»” (DS 768).

¹⁸ Por. c. 1124 CIC 1917.

Piotrowego *in favorem fidei*, czyli rozwiązanie przez papieża małżeństw niesakramentalnych, w odniesieniu do których nie można zastosować z różnych przyczyn przywileju Pawłowego¹⁹. Począwszy od XVI wieku wraz z ewangelizacją nowych ludów przypadki takie stawały się liczniejsze i potrzebowały konkretnych kanonicznych rozwiązań. Po wprowadzeniu w życie CIC 1917 pojawiła się kolejna grupa przypadków: małżeństwa pomiędzy stroną ochrzczonej akatolicką i stroną nieochrzczonej. Do wejścia w życie CIC 1917 były one uważane za nieważne z powodu przeszkody różnej religii. Nowa normatywa nie aplikowała tej przeszkody do małżonków niekatolickich²⁰. W swoim przemówieniu z 3 października 1941 roku Pius XII potwierdził, iż absolutną nierozzerwalnością cieszy się z prawa Bożego małżeństwo *ratum et consummatum*, natomiast wszystkie inne rodzaje małżeństw będąc wewnątrznie (*intrinsecamente*) nierozzerwalne, nie posiadają jednak cechy nierozzerwalności zewnętrznej absolutnej (*estrinseca assoluta*) i mogą zostać rozwiązane w niektórych przypadkach przez Biskupa Rzymskiego²¹.

W praktyce i w prawie Kościoła dotyczących małżeństwa *non ratum*, w perspektywie *privilegium fidei*, jeśli w tych przypadkach pojawia się problem *dopełnienia*, to tylko w odniesieniu do ewentualnego aktu małżeńskiego, który byłby dokonany po przyjęciu przez obie strony chrztu. Dla możliwości rozwiązania węzła nie ma znaczenia „dopełnienie” go przed chrztem obydwu stron, to znaczy przed momentem, kiedy ich małżeństwo stałoby się *ratum*. Wspomniane wyżej *Normy* Kongregacji Doktryny Wiary, które stanowią najnowsze zwięźczone historycznej praktyki Kościoła w rozwiązywaniu małżeństw niesakramentalnych, w art. 1. regulują, iż „małżeństwo zawarte przez strony, z których przynajmniej jedna nie została ochrzczonej może być rozwiązane przez Biskupa Rzymskiego na korzyść wiary, byleby tylko małżeństwo to nie zostało dopełnione po przyjęciu chrztu przez oboje małżonków”. Art. 17 tych samych *Norm* przewiduje przypadek takiego chrztu obu stron i wynikającą z tego faktu konieczność dochodzenia, czy po tym fakcie miało miejsce małżeńskie pożycie między stronami. Żadna zaś z tych norm nie interesuje się pożyciem lub jego brakiem przed faktem chrztu obu stron. Nic więc dziwnego, iż obecne, jak i wcześniejsze normy proceduralne dotyczące rozwiązania małżeństwa *in favorem fidei* w sposób bardzo szczegółowy regulują dochodzenie

¹⁹ Por. M. López Alarcón, *El privilegio petrino*, „Anales de la Universidad de Murcia-Derecho”, 1962-63, s. 16–60. Autor przedstawia krótką historię przywileju i konkretne historyczne przypadki jego zastosowania również do małżeństw „dopełnionych” pomiędzy stroną ochrzczonej i nieochrzczonej. Także: L. Sabbarese, *Lo scioglimento dei matrimoni non sacramentali in favorem fidei*, Città del Vaticano 2005, s. 23–32; G. Dzierzon, „*Privilegium fidei*” w *kanonicznym prawie małżeńskim*, „Jus Matrimoniale” 22 : 2005, s. 86–98; S. Świaczny, *Nierozzerwalność małżeństwa a rozwiązanie małżeństwa w prawie kanonicznym*, Katowice 2004, s. 116–128; P. Moneta, *Lo scioglimento del vincolo coniugale*, [w:] *El matrimonio y su expresión canónica ante el III milenio. X Congreso Internacional de Derecho Canónico*, red. P. J. Viladrich, J. Escrivá-Ivars, J. I. Bañares, J. Miras, Pamplona 2000, s. 1334–1338.

²⁰ Por. P. Moneta, *Lo scioglimento...*, s. 1338.

²¹ Por. AAS 33 : 1941, s. 424–425.

na temat braku chrztu strony nieochrzczonej w trakcie wspólnego małżeńskiego pożycia. Dochodzenie to obejmuje także sprawdzenie parafialnych ksiąg chrzcielnych w miejscach zamieszkania strony nieochrzczonej (art. 16). Bardzo istotna jest również wiedza na temat ważności chrztu udzielanego w różnych wspólnotach religijnych²². Tak szczegółowe przepisy mają oczywiście na celu wyeliminowanie próby (zawsze zresztą nieskutecznej) rozwiązania przez papieża małżeństwa *ratum et consummatum*.

Różne warianty małżeństwa *ratum et non consummatum*

Kanon 1142 KPK przewiduje możliwość rozwiązania przez papieża małżeństwa pomiędzy ochrzczonymi, które nie zostało dopełnione. Nie jest to jednak jedyne kodeksowe miejsce, które przewiduje możliwość rozwiązania małżeństwa *ratum et non consummatum*²³. Kan. 1149 przewiduje możliwość rozszerzenia zastosowania mechanizmu przywileju Pawłowego na przypadek małżeństwa pomiędzy nieochrzczonymi, w którym jedna ze stron przyjmuje chrzest i z racji uwięzienia lub prześladowania nie może nawiązać współzamieszkania z małżonkiem nieochrzczonym. Może wówczas zawrzeć nowe małżeństwo, nawet gdyby strona nieochrzczona również w międzyczasie przyjęła chrzest. Przepis ten przewiduje zatem przypadek sukcesywnego przekształcenia małżeństwa niesakramentalnego w małżeństwo, które jest *ratum*²⁴ i daje możliwość jego rozwiązania, wyraźnie wskazując na przepis kan. 1141 mówiący o absolutnej nierozzerwalności takiego małżeństwa w przypadku aktu małżeńskiego dokonanego po chrzcie obydwu stron. W samym zatem KPK mamy do czynienia z dwoma rodzajami rozwiązania małżeństwa *ratum et non consummatum*. Pierwszy polega na konkretnym akcie władzy papieża, drugi dokonuje się na mocy prawa w momencie zawarcia nowego małżeństwa, a więc na zasadzie mechanizmu analogicznego do przywileju Pawłowego.

Ze swej strony małżeństwo *ratum et non consummatum* rozwiązywalne przez papieża dzieli się na dwie kategorie. Do pierwszej należy zaliczyć małżeństwo, które stało się *ratum* w momencie wyrażania konsensu, do drugiej zaś takie, które takim się stało chronologicznie później. Ten ostatni przypadek jest przewidziany przez *Normy* Kongregacji Doktryny Wiary regulujące procedurę poprzedzającą rozwiązanie małżeństwa *in favorem fidei*. Jakkolwiek *Normy* dotyczą zasadniczo rozwiązania małżeństwa niesakramentalnego, czyli *non ratum*, dopuszczają jednak

²² Por. L. Sabbarese, *Sciogliere il matrimonio in favore della fede. Quaestiones quaedam*, [w:] „*Iustitia et Iudicium*”. *Studi di diritto matrimoniale e processuale canonico in onore di Antoni Stankiewicz*, red. J. Kowal, J. Llobel, t. 2, Città del Vaticano 2010, s. 144–147.

²³ Na temat historii rozwiązania takiego małżeństwa por. np. A. Molina Melia, *La disolución del matrimonio inconsumado. Antecedentes históricos y Derecho vigente*, Salamanca 1987, s. 23–105.

²⁴ Por. P. Pellegrino, *Il privilegio petrino nel matrimonio canonico*, [w:] *Diritto matrimoniale canonico*. Vol 3. *La forma, gli effetti, la separazione, la convalida*, red. P. A. Bonnet, C. Gullo, Città del Vaticano 2005, s. 439–440.

w art. 17 zaistnienie sytuacji, w której małżeństwo zawarte pomiędzy stroną ochrzczoneą i nieochrzczoneą i „dopełnione” aktem małżeńskim, staje się małżeństwem *ratum et non consummatum* z powodu chrztu strony wcześniej nieochrzczonej i braku pożycia po tym fakcie²⁵. W takim przypadku można stosować procedurę przygotowującą do rozwiązania małżeństwa *in favorem fidei* z jednoczesnym przeprowadzeniem dochodzenia, które bez wątpliwości potwierdzi brak relacji małżeńskich po fakcie chrztu strony wcześniej nieochrzczonej.

Jaka dykasteria kurii rzymskiej jest kompetentna w przypadku wniosku o rozwiązanie małżeństwa *ratum et non consummatum*, które zostało „dopełnione” zanim stało się *ratum*?

Biskup Rzymu może w szczególnych przypadkach rozwiązać małżeństwo *ratum et non consummatum*. Należy jednak zadać pytanie, jaka dykasteria Kurii Rzymskiej jest kompetentna, by przeprowadzić odpowiednią procedurę. Zgodnie z art. 2 wymienionych *Norm* Kongregacji Doktryny Wiary ta właśnie dykasteria jest właściwą do rozpatrywania spraw dotyczących, jak to stanowi art. 1., małżeństwa zawartego (*initum*) pomiędzy stronami, z których przynajmniej jedna nie jest ochrzczonea, które *in favorem fidei* miałyby zostać rozwiązane. W odniesieniu jednak do rozwiązania małżeństwa *ratum et non consummatum* aktualny KPK w swoich normach procesowych (kan. 1697–1706) przewiduje, iż „tylko Stolica Apostolska rozpoznaje fakt niedopełnienia małżeństwa i istnienie słusznej przyczyny do udzielenia dyspensy” (kan. 1698 § 1). Do niedawna dykasterią, która spełniała to zadanie była Kongregacja Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów. Motu proprio Benedykta XVI *Quaerit Semper*²⁶ z 30 sierpnia 2011 roku przypisało to zadanie Trybunałowi Roty Rzymskiej, zmieniając jednocześnie odnośne zapisy w konstytucji apostolskiej *Pastor Bonus*²⁷.

Odpowiedź na pytanie dotyczące kompetentnej dykasterii nie ma w tym przypadku jedynie znaczenia proceduralnego, lecz także praktyczne i duszpasterskie. Zasadniczą bowiem różnicą pomiędzy procesem *super rato* i procedurą dotyczącą rozwiązania małżeństwa *in favorem fidei*, dotykającą egzystencjalnie zainteresowane osoby, jest problem ewentualnego kolejnego małżeństwa strony, która prosi o rozwiązanie poprzedniego węzła. W przypadku procesu *super rato* nie istnieje wymóg konkretnego planowania zawarcia kolejnego małżeństwa²⁸, natomiast w przypadku procedury *in favorem fidei* taki wymóg istnieje. Mimo że wspomniane *Normy* literalnie

²⁵ Por. J. Kowal, *Lo scioglimento del matrimonio in favorem fidei...*, s. 451.

²⁶ AAS 103 : 2011, s. 569–571.

²⁷ Konst. *Pastor bonus* (28 VI 1988), AAS 80 : 1988, s. 841–912. Motu proprio *Quaerit semper* wniosło artykuły 67 i 69a wprowadziło § 2 i § 3 do artykułu 126.

²⁸ Nie przewidują tego wspomniane procesowe normy kodeksowe ani okólnik Kongregacji Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów: *De processu super matrimonio rato et non consummato*,

nie wymagają „istnienia” przyszłego małżonka, to jednak tekst i kontekst tych przepisów daje pewność, iż łaska nie zostanie udzielona, jeśli nie wiadomo, kto jest przyszłym małżonkiem²⁹. Można jednak prosić o łaskę w momencie, kiedy ewentualny przyszły współmałżonek nie jest jeszcze znany. Kongregacja rozpatrzy wtedy wniosek, niemniej jednak przedłożenie papieżowi nastąpi dopiero wtedy, kiedy zostanie określona osoba przyszłego małżonka³⁰. Specyfiką procedury *in favorem fidei* jest również większe uszczegółowienie pewnych wymogów odnośnie do osoby proszącej o łaskę: np. brak winy za rozpad związku (art. 4), wyraźne nawrócenie, jeśli proszącym jest strona nieochrzczona (art. 7) oraz w niektórych przypadkach konkretne wymagania co do osoby kandydata na kolejnego współmałżonka: np. art. 7 § 1 *Norm* stanowi, iż może być wniesiona prośba o rozwiązanie małżeństwa zwanego za dyspensą od przeszkody różnej religii, jeśli strona katolicka zamierza zawrzeć kolejne małżeństwo ze stroną ochrzczoneą.

Ze względu na te istotne reperkusje dotyczące wyboru kompetentnej dykasterii należy rozwiązać omawianą kontrowersję, odwołując się do *ratio legis*. W rozważanym przypadku, jakkolwiek fakt niedopełnienia małżeństwa, które stało się *ratum*, ma znaczenie teologiczne i oczywiście jest warunkiem *sine qua non* rozwiązania węzła, to jednak w tym przypadku jest zazwyczaj naturalną konsekwencją wcześniejszego rozstania się stron³¹. Najczęściej bowiem chrzest strony pierwotnie nieochrzczonej ma miejsce już po faktycznym rozpadzie związku. Chrzest przed rozpadem związku byłby równoznaczny z domniemaniem dopełnienia małżeństwa, jeśli strony ze sobą by dalej mieszkały (kan. 1061 § 2 KPK).

W omawianym małżeństwie *ratum et non consummatum* miało miejsce jednak „dopełnienie” przed chrztem strony pierwotnie nieochrzczonej, czyli akt małżeński w małżeństwie niesakramentalnym. Mimo iż akt ten nie jest dopełnieniem sakramentalnym, to jednak ma swoje znaczenie egzystencjalne i antropologiczne. Małżonkowie dokonali bowiem aktu, do którego każde małżeństwo ze swej natury jest ukierunkowane i przez który małżonkowie stają się jednym ciałem (kan. 1061 § 1). Brak w sensie absolutnym takiego aktu w małżeństwie jest zaś centralny dla racji procesu *super rato*. W przypadku natomiast procedury *in favorem fidei* brak aktu małżeńskiego po chrzcie, choć jest, jak to zostało podkreślone, warunkiem *sine qua non* dla całej procedury, to nie stanowi części jej fundamentalnej *ratio*.

[w:] *Enchiridion Vaticanum. Documenti Ufficiali della Santa Sede. 1986–1987*, t. 10, Bologna 1991, s. 754–769.

²⁹ Por. J. Kowal, *Rozwiązanie małżeństwa niesakramentalnego*, [w:] *Zagadnienia międzywyznaniowe w realizacji misji uświęcającej Kościoła*, red. J. Krukowski, M. Sitarz, K. Dziub, Lublin 2010, s. 142.

³⁰ Por. tamże, s. 142–142. Autor cytuje w przypisie tekst z nieoficjalnej publikacji Kongregacji Doktryny Wiary: *Ufficio matrimoniale*, [w:] *L'Attività della Santa Sede nel 2008*. Pubblicazione non ufficiale, Città del Vaticano 2009, s. 439.

³¹ Por. J. Kowal, *Lo scioglimento...*, s. 452.

Znaczenie figury prawnej małżeństwa niesakramentalnego „niedopełnionego” w ustaleniu kompetentnej dykasterii dla rozpatrzenia wniosku o rozwiązanie małżeństwa *ratum et non consummatum*, które zostało „dopełnione” zanim stało się *ratum*

W tym momencie warto bliżej przyjrzeć się kolejnemu rodzajowi małżeństwa niedopełnionego, jakim zajmuje się KPK. Jest to małżeństwo „niedopełnione” pomiędzy stroną ochrzczoneą i nieochrzczoneą (konsekwentnie używam cudzysłowu dla odróżnienia od dopełnienia sakramentalnego), które, jak stanowi kan. 1142 może być, podobnie jak małżeństwo niedopełnione ochrzczoneych, rozwiązane ze słusznej przyczyny przez Biskupa Rzymu. Takie małżeństwo, jeśli jest już mowa o jego „niedopełnieniu”, może być *non consummatum* jedynie w sposób absolutny³². Oznacza to, iż małżonkowie nigdy nie dokonali w nim aktu małżeńskiego. Małżeństwo sakramentalne natomiast, które stało się takim nie w momencie wyrażania konsensu, lecz sukcesywnie, może być „dopełnione” przed chrztem strony nieochrzczonej i ponownie, sakramentalnie dopełnione po jej chrzcie. Z drugiej zaś strony małżeństwo pomiędzy stroną ochrzczoneą i nieochrzczoneą może zostać rozwiązane *in favorem fidei* bez względu na jego „dopełnienie” lub „niedopełnienie”. Zatem dwie zupełnie różne racje mogą być kontekstem dla rozwiązania takiego małżeństwa. Jedną jest absolutny brak aktu małżeńskiego, drugą zaś przywilej wiary. W zależności od kontekstu jedna lub druga dykasteria byłaby kompetentna do przeprowadzeniu stosownej procedury³³.

W tej perspektywie rozwiązaniem sztucznym wydaje się przypisanie Trybunałowi Roty Rzymskiej kompetencji do przeprowadzenia procedury poprzedzającej rozwiązanie węzła małżeńskiego w przypadku małżeństwa niesakramentalnego „dopełnionego”, które staje się *ratum* po rozstaniu się stron³⁴. Chrzest strony nieochrzczonej w takim związku niejednokrotnie bowiem może wzmocnić samą *ratio* stosowania przywileju wiary. Znamiennym w tym kontekście jest fakt, iż Paweł VI w 1973 roku włączył sprawy dotyczące rozwiązania małżeństwa „niedopełnionego” pomiędzy stroną ochrzczoneą i nieochrzczoneą w zakres kompetencji Kongregacji Dyscypliny Sakramentów³⁵. Wcześniej bowiem konstytucja apostolska z 1967 roku *Regimini Ecclesiae Universae* regulująca kompetencje Kurii Rzymskiej przypisywała tej ostatniej dykasterii rozpoznanie przypadków niedopełnienia małżeństwa pomiędzy ochrzczoneymi³⁶. Włączenie więc w zakres kompetencji jednej i tej samej dykasterii

³² Por. tamże.

³³ Por. P. Ameta, *Le procedure amministrative in materia di matrimonio canonico: storia, legislazione e prassi*, Città del Vaticano 2008, s. 136.

³⁴ Por. tamże, s. 95. Autor tak właśnie czyni, broniąc ówczesnej kompetencji KKBDS, polemizując z odmiennym poglądem J. Kowala.

³⁵ Por. *Rescriptum ex Audientia*, AAS 65 : 1973, s. 602.

³⁶ Por. nr 56 § 1, AAS 59 : 1967, s. 904.

zarówno procesu *super rato*, jak i kwestii rozpoznania „niedopełnienia” w małżeństwie niesakramentalnym, które zawsze jest absolutnym brakiem aktu małżeńskiego, wskazuje, że ten absolutny brak pożycia małżeńskiego jest zasadniczą *ratio* procesu, który obecnie przeprowadza Trybunał Roty Rzymskiej³⁷. Do podobnego wniosku skłania formuła kan. 862 *Kodeksu kanonów Kościołów wschodnich* (dalej: KKKW) promulgowanego w 1990 roku, która stanowi lapidarnie: „Małżeństwo niedopełnione może być dla słusznej przyczyny rozwiązane przez Biskupa Rzymskiego na prośbę obydwu stron lub tylko jednej, choćby druga się nie zgadzała”. Należy ją odczytać w kontekście kan. 853 KKKW: „Sakramentalny węzeł małżeński żadną ludzką władzą i z jakiegokolwiek przyczyny oprócz śmierci, nie może być rozwiązany po dopełnieniu małżeństwa”. Kiedy zatem KKKW mówi o absolutnej nierozzerwalności małżeństwa, zwraca uwagę *explicite* na sakrament, kiedy zaś mówi o możliwości rozwiązania węzła małżeńskiego w kontekście niedopełnienia, wskazuje po prostu na *małżeństwo* bez rozróżnienia na małżeństwo sakramentalne i niesakramentalne.

Należy zatem podkreślić, że mimo fundamentalnego prawnego znaczenia pierwszego aktu małżeńskiego w małżeństwie sakramentalnym, który czyni je absolutnie nierozzerwalnym, swoje prawne znaczenie posiada również fakt „dopełnienia” lub „niedopełnienia” małżeństwa niesakramentalnego. Różnica merytoryczna pomiędzy procedurami *super rato* oraz *in favorem fidei* pośrednio wskazuje, jak to zostało przedstawione, na znaczenie pierwszego aktu małżeńskiego w małżeństwie jako takim, a więc również niesakramentalnym³⁸. Na takie znaczenie wskazuje także pośrednio przeszkoda zrywająca niemocy płciowej (kan. 1084 § 1), która *explicite* jest przez prawodawcę kwalifikowana jako pochodząca z prawa naturalnego. Mimo iż kan. 1061 § 1 definiuje małżeństwo, które jest *ratum*, to jednak zawarta w nim definicja aktu małżeńskiego, do którego małżeństwo jest ze swej natury ukierunkowane, dotyczy każdego małżeństwa. „Dopełnione” małżeństwo niesakramentalne, które staje się sukcesywnie sakramentem przez chrzest małżonka wcześniej nieochrzczonego i jako sakramentalne pozostaje niedopełnione, jest jakościowo innym związkiem, niż klasyczny przypadek *matrimonium ratum et non consummatum*, w którym nigdy małżonkowie nie stali się *jednym ciałem*. Gdyby ten pierwszy rodzaj małżeństwa

³⁷ Obecny art. 126 § 2 *Pastor Bonus* stanowi: „Przy Trybunale tym (Roty Rzymskiej) został ustanowiony departament rozstrzygający o fakcie niedopełnienia w małżeństwie oraz o istnieniu słusznej przyczyny do udzielenia dyspensy [...]”.

³⁸ Jan Paweł II w swojej teologii ciała w sposób głęboki analizuje znaczenie aktu małżeńskiego jako takiego. Oto jeden przykładowy tekst: „Zawiera się w owym «poznaniu» spełnienie małżeństwa, swoiste «consummatum», jakby dojście do kresu ukrytej w somatycznych możliwościach mężczyzny i kobiety «przedmiotowości» ciała, a zarazem przedmiotowości człowieka, który «jest» ciałem. Poprzez ciało ów człowiek jest «mężem» i «żoną» w tym szczególnym akcie «poznania», gdy zarazem przez swą osobową kobiecość i męskość zdaje się oczekiwać wciąż na odkrycie «czystej» podmiotowości daru – na wzajemne spełnienie siebie w tym darze” (Jan Paweł II, *Mężczyzną i niewiastą stworzył ich. Chrystus odwołuje się do początku. O Jana Pawła II teologii ciała*, red. T. Styczeń, Lublin 1998, s. 73–74).

niedopełnionego mógł podlegać w każdym przypadku procedurze *super rato*, byłoby to czysto techniczne rozwiązanie nieuwzględniające w tym przypadku *ratio legis*.

Summary

Legal consequences of consummation and non-consummation of marriage in canon law

The article discusses the legal significance of consummation and non-consummation of marriage in the case of a sacramental marriage and in a marriage in which the category *ratum* does not apply. In the first part of the article the author presents a historical perspective on the formation of the category of consummation in marriage between baptized spouses and its significance for the absolute indissolubility of marriage. Next the author discusses consummation of marriage between a baptized party and a non-baptized party and the fact that such a consummation has no impact whatsoever on the very possibility of marriage dissolution. Furthermore, the author presents various types of the *ratum et non consummatum* marriage and attempts to decide who, depending on the type of such a marriage, has the competence to examine the case and submit the petition to the Supreme Pontiff requesting the favour of dissolution of the *ratum et non consummatum* marriage – the Tribunal of the Roman Rota or the Congregation for the Doctrine of the Faith. Finally, the author discusses the meaning of the legal figure of the non *ratum et non consummatum* marriage.

Keywords

Consummation of marriage, dissolution of marriage, non-consummation of marriage

